

Consiliul științific:

Alexander Baumgarten (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)

Monica Brînzei (Institut de recherche et d'histoire des textes, Paris)

Anca Crivăț (Universitatea din București)

George Grigore (Universitatea din București)

Mihai Maga (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)

Eugen Munteanu (Universitatea „A.I. Cuza”, Iași)

Ioana Munteanu (Universitatea din București)

Adrian Papahagi (Centrul *Codex*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)

Alexandru-Florin Platon (Universitatea „A.I. Cuza”, Iași)

Bogdan Tătaru-Cazaban (Institutul de Istoria Religiilor al Academiei Române, București)

Anca Vasiliu (Centre National de la Recherche Scientifique, Paris)

© 2022 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Sandro Botticelli (1445-1510), *Portretul lui Dante* (ulei pe pânză, cca 1495)

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ALIGHIERI, DANTE

Despre elocința în limba vulgară / Dante Alighieri; trad. din lb. latină de Delia Breza; comentarii de Delia Breza, Anca Meiroșu și Alexander Baumgarten; st. introd. de Alessandro Raffi – Ed. bilingvă. – Iași: Polirom, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-973-46-8902-6

I. Breza, Delia (coment.)

II. Meiroșu, Anca (coment.)

III. Baumgarten, Alexander (coment.)

IV. Raffi, Alessandro (pref.)

Dante Alighieri

DESPRE ELOCINȚA ÎN LIMBA VULGARĂ

Ediție bilingvă

Traducere din limba latină de Delia Breza
Comentarii de Delia Breza, Anca Meiroșu
și Alexander Baumgarten
Introducere de Alessandro Raffi

Cuprins

<i>Notă introductivă</i> (Alexander Baumgarten)	5
<i>Introducere la</i> De vulgari eloquentia (Despre elocința în limba vulgară) (Alessandro Raffi)	9
<i>Planul tratatului</i>	35
De vulgari eloquentia/Despre elocința în limba vulgară	37
<i>Note</i>	165
<i>Bibliografie</i>	209

Planul tratatului

Cartea I

1. Noblețea și naturalitatea limbii vulgare. Necesitatea unui discurs asupra ei.
2. Omului, intermediar între îngeri și fiare, îi este propriu limbajul.
3. Oamenii comunică prin semne, care sunt deopotrivă raționale și sensibile.
4. Cine, unde, când și în ce limbă a vorbit primul? (*Geneza*, 3)
5. Prima vorbire a lui Adam, rezultat al afectării voluntare divine.
6. Prima limbă a fost ebraică, dar pluralitatea limbilor vulgare este evidentă.
7. Istoria turnului Babel: diversificarea limbilor pe baza meseriilor.
8. Trei grupuri ale diversității lingvistice europene: *oc*, *si*, *oil*.
9. Variația istorică și geografică a limbilor vulgare. Cazul Italiei.
10. Comparația celor trei grupuri lingvistice. Varietatea limbilor vulgare în Italia.
11. Căutarea celei mai ilustre limbi vulgare în Italia: eliminarea unora nedemne (I).
12. Eliminarea altor limbi vulgare italiene nedemne (II).
13. Eliminarea altor limbi vulgare italiene nedemne (III).
14. Eliminarea altor limbi vulgare italiene nedemne (IV).
15. Eliminarea altor limbi vulgare italiene nedemne (V).
16. Limba căutată este unitatea și măsura celorlalte, fără ca ea să fie una dintre ele.
17. De ce este această limbă „ilustră”?
18. De ce este această limbă „cardinală”, „aulică” și „curtenească”? Sensul politic al cercetării.
19. Această limbă este proprie întregii Italii, iar păstrătorii ei sunt poeții.

Cartea a II-a

1. Obligația poetilor excelenți de a folosi această limbă vulgară, în baza naturii ei excelente.
2. În ierarhia subiectelor, cele mai demne în sine pentru limba vulgară sunt faptele de arme, iubirea și voința.
3. *Canzone*, gen literar suprem și demn de limba vulgară.
4. Doar stilul tragic este propriu unei *canzone*.
5. Cel mai bun vers pentru *canzone* este cel de unsprezece silabe.
6. Valoarea și eleganța unei „construcții” în *canzone*.
7. Selecția cuvintelor potrivit pentru *canzone*: cele „pieptănate” și „hirsute”.
8. Ce este o *canzone*.
9. *Stanza*, element al unei *canzone*.
10. Ce este cântecul și cum se prezintă în el *stanza*.
11. Ce este dispunerea părților dintr-o *stanza*.
12. Ce este dispunerea părților în cazul rîndurilor.
13. Relația dintre rime dintr-o *stanza*.
14. Despre numărul rîndurilor și al silabelor (capitol neîncheiat).

De vulgari eloquentia

•

*Despre elocința
în limba vulgară*

Liber I

Caput I

Cum neminem ante nos de vulgaris eloquentiae doctrina quicquam inveniamus tractasse, atque talem scilicet eloquentiam penitus omnibus necessariam videamus, cum ad eam non tantum viri, sed etiam mulieres et parvuli nitantur, in quantum natura permittit, volentes discretionem aliquantulum lucidare illorum qui tamquam caeci ambulant per plateas, plerumque anteriora posteriora putantes, – verbo aspirante de caelis – locutioni vulgarium gentium prodesse temptabimus, non solum aquam nostri ingenii ad tantum poculum haurientes, sed accipiendo vel compilando ab aliis potiora miscentes, ut exinde potionare possimus dulcissimum hydromellum.

Sed quia unamquamque doctrinam oportet non probare, sed suum aperire subiectum, ut sciatur quid sit super quod illa versatur, dicimus, celeriter attendentes, quod vulgarem locutionem appellamus eam qua infantes assuefiunt ab assistentibus cum primitus distinguere voces incipiunt; vel, quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus, quam sine omni regula, nutricem imitantes accipimus.

Cartea I

Capitolul I

De vreme ce nu găsim pe nimeni înaintea noastră¹ care să fi tratat ceva despre învățătura elocinței² într-o limbă vulgară³ și de vreme ce vedem că, bineînțeles, o astfel de elocință este necesară absolut tuturor, fiindcă nu numai bărbații, ci și femeile și cei mici se străduiesc să ajungă la ea pe cât le permite natura⁴ – voind să iluminăm întrucâtva discernământul⁵ celor care merg pe străzi ca orbii, deoarece cred adesea că cele anterioare sunt posterioare, sorbind, pentru o cupă atât de mare, nu numai apa priceperii noastre, ci amestecând și altele mai bune, luând sau chiar compilând de la alții, ca să putem apoi să oferim spre a fi băut cel mai dulce hidromel – vom încerca să ne facem de folos în ceea ce privește vorbirea neamurilor de rând prin Cuvântul care ne inspiră din ceruri⁶.

Dar, întrucât nu este necesar să probăm fiecare învățătură, ci <mai întâi> să îi dezvăluim subiectul⁷, astfel încât să se știe care este cel spre care se îndreaptă, noi zicem, ocupându-ne în grabă de el, că o numim „vorbire vulgară” pe aceea pe care copiii⁸ o deprind de la cei ce le stau alături, când încep⁹ să facă deosebirea dintre cuvinte sau, cum se poate zice mai pe scurt, o considerăm vorbire vulgară pe aceea pe care o deprindem imitând doica, fără nici o regulă¹⁰.

Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani *grammaticam* vocaverunt. Hanc quidem secundariam Graeci habent et alii, sed non omnes: ad habitum vero huius pauci perveniunt, quia non nisi per spatium temporis et studii assiduitatem regulamur, et doctrinamur in illa. Harum quoque duarum nobilior est vulgaris, tum quia prima fuit humano generi usitata, tum quia totus orbis ipsa perfruitur, licet in diversas prolationes et vocabula sit divisa; tum quia naturalis est nobis, cum illa potius artificialis existat. Et de hac nobiliori nostra est intentio pertractare.

Caput II

Haec est nostra vera prima locutio: non dico autem 'nostra' ut et aliam sit esse locutionem quam hominis: nam eorum quae sunt omnium, soli homini datum est loqui, cum solum sibi necessarium fuerit. Non angelis, non inferioribus animalibus necessarium fuit loqui, sed nequicquam datum fuisset eis; quod nempe facere natura abhorret.

Si etenim perspicaciter consideramus, quid cum loquimur intendamus, patet, quod nihil aliud, quam nostrae mentis enucleare aliis conceptum. Cum igitur angeli ad pandendas gloriosas eorum conceptiones habeant promptissimam atque ineffabilem sufficientiam intellectus, qua vel alter alteri totaliter innotescit per se, vel saltim per illud fulgentissimum speculum, in quo cuncti repraesentantur pulcherrimi atque avidissimi speculantur, nullo signo locutionis indiguisse videntur.

Și, apoi, mai există o altă vorbire <vulgară>, secundară pentru noi, pe care romanii au numit-o *grammatica*¹¹. De bună seamă, pe aceasta a doua o au grecii¹² și alții, dar nu toți. La posesia ei însă ajung puțini¹³, fiindcă nu ne putem supune regulilor și învățării ei decât într-un timp îndelungat și prin continuitatea în studiu. Dintre acestea două, de bună seamă, mai nobilă¹⁴ este cea vulgară: întâi, pentru că a fost pentru neamul omenesc prima folosită întruna, apoi pentru că toată lumea se bucură pe deplin de ea, chiar dacă a fost împărțită¹⁵ în diverse pronunții și vocabule, în sfârșit, pentru că ne este naturală, pe când cealaltă este mai degrabă artificială. Iar noi intenționăm să tratăm despre această <limbă> a noastră, mai nobilă.

Capitolul al II-lea

Aceasta este prima noastră vorbire adevărată. Nu zic însă „a noastră” ca și cum ar mai fi o altă vorbire decât cea a omului: căci, dintre toate cele ce sunt, numai omului i-a fost dat să vorbească, de vreme ce numai lui i-a fost necesar. Îngerilor nu <le-a fost necesar să vorbească>, animalelor inferioare nu le-a fost necesar să vorbească; ei bine, lor le-ar fi fost dată în zadar <vorbeirea>, lucru pe care, desigur, natura are oroare să îl facă¹⁶.

Căci, dacă cercetăm cu perspicacitate¹⁷ ce avem în intenție atunci când vorbim, rezultă că nimic altceva decât să le dezvăluim altora conceptul minții¹⁸ noastre. Așadar, deoarece îngerii au o capacitate a intelectului foarte rapidă și imposibil de exprimat în cuvinte¹⁹ în sensul comunicării slăvitelor acte de concepere, prin care fie se fac prin sine cunoscuți unul altuia în întregime, fie se oglindesc măcar în acea Oglindă foarte strălucitoare²⁰ în care toți sunt reprezentați deosebit de frumoși și plini de ardoare, ei par să nu fi avut nevoie de nici un semn al vorbirii.

Et si obiiciatur de iis qui corrueunt spiritibus, dupliciter responderi potest: primo quod, cum de his, quae necessaria sunt ad bene esse, tractemus, eos praeterire debemus, cum divinam curam perversi expectare noluerunt; secundo et melius: quod ipsi daemones ad manifestandam inter se perfidiam suam non indigent, nisi ut sciat quilibet de quolibet, quia est et quantus est; quod quidem sciunt: cognoverunt enim se invicem ante ruinam suam.

Inferioribus quoque animalibus, cum solo naturae instinctu ducantur, de locutione non oportuit provideri: nam omnibus eiusdem speciei sunt iidem actus et passionnes, et sic possunt per proprios alienos cognoscere; inter ea vero, quae diversarum sunt specierum, non solum non necessaria fuit locutio, sed prorsus damnosa fuisset, cum nullum amicabile commercium fuisset in illis.

Et si obiiciatur de serpente loquente ad primam mulierem, vel de asina Balaam, quod locuti sint, ad hoc respondemus, quod angelus in illa et diabolus in illo taliter operati sunt, quod ipsa animalia moverunt organa sua, sic ut vox inde resultavit distincta tamquam vera locutio; non quod aliud esset asinae illud quam rudere, neque quam sibilare serpenti.

Si vero contra argumentetur quis de eo, quod Ovidius dicit in quinto *Metamorphoseos* de picis loquentibus, dicimus quod hoc figurate dicit, aliud intelligens. Et si dicatur quod picae adhuc et aliae aves locuntur, dicimus quod falsum est, quia talis actus locutio non est, sed quaedam imitatio soni nostrae vocis; vel quod nituntur imitari nos, in quantum sonamus, sed non in quantum loquimur. Unde si expresse dicenti 'pica' resonaret etiam 'pica', non esset

Iar dacă se obiectează în legătură cu spiritele care au decăzut, se poate răspunde în două moduri: mai întâi că, atunci când noi vorbim despre cele ce sunt necesare în vederea binelui, trebuie să le lăsăm la o parte pe acestea, întrucât, fiind depravate, nu au vrut să aștepte grija divină; <sau> în al doilea rând, și mai bine: că înșiși demonii, pentru a-și arăta unul altuia lipsa de credință, nu au nevoie decât să știe unul despre altul că este și cât de mare este <puterea sa>, lucruri pe care deja ei le știu, fiindcă s-au cunoscut între ei înaintea căderii lor²¹.

La fel în cazul animalelor inferioare, de vreme ce ele sunt conduse doar de instinctul naturii, nu a trebuit să fie prevăzute cu vorbire: căci toate cele din aceeași specie au aceleași acțiuni și afecte și, astfel, pot să le cunoască pe altele prin cele proprii; dar, între acelea care aparțin unor specii diferite, nu numai că nu a fost necesară vorbirea, ci ar fi fost întru totul dăunătoare, deoarece nu ar fi existat nici o relație prietenoasă între ele.

Iar dacă se obiectează în legătură cu șarpele care s-a adresat către prima femeie²² sau în legătură cu măgărița lui Balaam²³ faptul că aceste <animale> ar fi vorbit, la această <obiecție> răspundem că prin cea din urmă a lucrat un înger, iar prin cel dintâi un diavol, în așa fel încât animalele însele și-au mișcat propriile organe, iar de aici a rezultat un sunet ca o veritabilă vorbire distinctă; nu că măgăriței i-ar fi stat în puțină altceva decât să ragă, iar șarpelui altceva decât să sâsâie²⁴.

Dacă însă cineva ar aduce drept contraargument la aceasta faptul că Ovidiu s-a referit, în a cincea carte a *Metamorfozelor*, la niște gaițe vorbitoare²⁵, noi zicem că a spus-o în sens figurat, înțelegând altceva. Iar dacă s-ar zice că și gaițele, ba chiar și alte păsări vorbesc, noi zicem că este fals, deoarece un astfel de act nu este o vorbire, ci o imitație a sunetului vocii noastre, sau că se străduiesc să ne imite în măsura în care scoatem un sunet, iar nu în

hoc nisi repraesentatio vel imitatio soni illius qui prius dixisset. Et sic patet soli homini datum fuisse loqui. Sed quare necessarium sibi foret, breviter pertractare conemur.

Caput III

Cum igitur homo non naturae instinctu, sed ratione moveatur, et ipsa ratio vel circa discretionem vel circa iudicium vel circa electionem diversificetur in singulis, adeo ut fere quilibet sua propria specie videatur gaudere, per proprios actus vel passiones, ut brutum animal, neminem alium intelligere opinamur. Nec per spiritualem speculationem, ut angelum, alterum alterum introire contingit, cum grossitiae atque opacitate mortalis corporis humanus spiritus sit obtentus.

Oportuit ergo genus humanum ad communicandas inter se conceptiones suas aliquod rationale signum et sensuale habere: quia, cum de ratione accipere habeat et in rationem portare, rationale esse oportuit; cumque de una ratione in aliam nihil deferri possit nisi per medium sensuale, sensuale esse oportuit. Quare, si tantum rationale esset, pertransire non posset; si tantum sensuale, nec a ratione accipere, nec in rationem deponere potuisset.

Hoc equidem signum est ipsum subiectum nobile, de quo loquimur: nam sensuale quid est in quantum sonus est; rationale vero in quantum aliquid significare videtur ad placitum.

măsura în care vorbim. De aceea, chiar dacă una care ar zice „gaiță” ar face să se audă tot „gaiță”, aceasta nu ar fi altceva decât o reproducere sau o imitare a sunetului celei care o rostise mai întâi. Și astfel reiese că numai omului i-a fost dat să vorbească. Dar pentru ce anume îi va fi fost necesar, vom încerca să analizăm pe scurt.

Capitolul al III-lea

Pentru că omul nu este, așadar, condus de instinctul naturii, ci de rațiune, și pentru că rațiunea însăși se diversifică privitor la fiecare lucru în parte fie potrivit discernământului, fie potrivit judecății, fie potrivit alegerii, până într-atât încât aproape fiecare pare să se bucure în mod singular de propria specie prin propriile acțiuni sau afectări, suntem de părere că nimeni nu îl poate înțelege pe altul așa cum face animalul fără judecată. Și nici nu se întâmplă să pătrundă unul în celălalt prin oglindirea spirituală, ca îngerul, deoarece spiritul omenesc este reținut de grosolănia și opacitatea corpului omenesc muritor²⁶.

Pentru ca oamenii să își poată comunica între ei concepțiile, a trebuit deci ca neamul omenesc să aibă un semn rațional și sensibil²⁷: deoarece, cum semnul avea să primească ceva de la rațiune și să trimită ceva spre rațiune, a trebuit să fie rațional; și cum nu poate să transfere nimic de la o rațiune spre alta decât printr-un intermediar sensibil, a trebuit să fie sensibil. Din acest motiv, dacă ar fi numai rațional, nu ar putea să străbată <de la o rațiune la alta>; dacă ar fi numai sensibil, nu ar putea nici să primească de la rațiune, nici să depună nimic în rațiune.

Acest semn este, pe bună dreptate, tocmai subiectul nobil despre care vorbim: căci este sensibil, întrucât este sunet; dar este rațional, întrucât pare că semnifică ceva în mod convențional²⁸.

Caput IV

Soli homini datum fuit ut loqueretur, ut ex praemissis manifestum est. Nunc quoque investigandum esse existimo, cui hominum primum locutio data sit, et quid primitus locutus fuerit, et ad quem, et ubi, et quando, nec non et sub quo idiomate primiloquium emanavit.

Secundum quidem quod in principio Genesis loquitur, ubi de primordio mundi Sacratissima Scriptura pertractat, mulierem invenitur ante omnes fuisse locutam, scilicet praesumptuosissimam Evam, cum diabolo sciscitanti respondit: 'de fructu lignorum quae sunt in Paradiso vescimur; de fructu vero ligni quod est in medio Paradisi praecepit nobis Deus ne comederemus nec tangeremus, ne forte moriamur'.

Sed quamquam mulier in Scriptis prius inveniatur locuta, rationabilius tamen est ut hominem prius locutum fuisse credamus, et inconvenienter putatur, tam egregium humani generis actum non prius a viro quam a femina profluxisse. Rationabiliter ergo credimus ipsi Adae prius datum fuisse loqui ab eo qui statim ipsum plasmaverat.

Quid autem prius vox primi loquentis sonaverit, viro sanae mentis in promptu esse non titubo, ipsum fuisse, quod 'Deus' est, scilicet 'El', vel per modum interrogationis vel per modum responsionis. Absurdum atque rationi videtur horrificum, ante Deum ab homine quicquam nominatum fuisse, cum ab ipso et in ipsum factus fuisset homo. Nam sicut post praevericationem humani generis quilibet exordium suae locutionis incipit ab «heu», rationabile est quod ante qui fuit inciperet a gaudio; et cum nullum gaudium sit extra Deum, sed totum in Deo, et ipse Deus totus sit gaudium, consequens est, quod primus loquens, primo et ante omnia dixisset 'Deus'.

Capitolul al IV-lea

Doar omului i-a fost dat să vorbească, așa cum a reieșit din cele spuse mai sus. Acum socotesc însă că trebuie cercetat și căruia dintre oameni i-a fost dată mai întâi vorbirea și ce a spus prima dată și către cine, și unde, și când, precum și în ce limbă a rostit prima cuvântare²⁹.

Într-adevăr, potrivit cu ceea ce se spune la începutul *Genezei*, unde preasfânta Scriptură tratează despre începutul lumii, se găsește că femeia vorbise înaintea tuturor, adică Eva cea plină de prezumție³⁰, atunci când i-a răspuns diavolului care o descosea: „ne hrănim cu fructul copacilor care există în paradis; însă Dumnezeu ne-a poruncit să nu mâncăm și nici să nu ne atingem de fructul unui copac aflat în mijlocul paradisului, pentru ca nu cumva să murim”³¹.

Dar, deși se găsește în Scripturi că femeia a vorbit mai întâi, mai rațional este totuși să credem că bărbatul a vorbit primul și e nepotrivit să se creadă că, mai degrabă, un act atât de însemnat al neamului omenesc nu a fost săvârșit mai întâi de bărbat, ci de femeie. Credem deci în mod rațional că lui Adam însuși i-a dat prima dată să vorbească. Acela care l-a plăsmuit pe el dintr-o dată³².

Ce cuvânt a fost făcut să răsune de către întâiul vorbitor, nu mă îndoiesc că este la îndemână pentru orice bărbat cu mintea sănătoasă <să spună> că acesta a fost „Dumnezeu”, adică *El*³³, fie prin modul întrebării, fie prin modul răspunsului. Pare absurd și înspăimântător pentru rațiune ca orice altceva să fi fost numit de om înaintea lui Dumnezeu, de vreme ce omul a fost făcut de el și în el. Căci, așa cum <se întâmplă> după căderea în păcat a neamului omenesc, orice început al vorbirii sale pornește de la un „vai!”, este rațional ca acela care a fost înainte să fi început de la bucurie; și cum nu este nici o altă bucurie în afara lui Dumnezeu, ci toată se află în el și Dumnezeu însuși este în întregime bucurie, reiese că primul vorbitor, prima oară și înainte de toate, a rostit „Dumnezeu”.